

Årskrönika 1993

HÖLÖ-MÖRKÖ
HEMBYGDS-FÖRENING

KRÖNIKAN INGÅR I 1993 ÅRS MEDLEMSAVGIFT.
VÄRDE 30:-

Hölö-Mörkö Hembygdsförenings årsskrift

1993

Innehållsförteckning:

Sida	
1	Ordföranden har ordet
2	Eremiten vid Grottberget
4	Kalkbruket Karta
6	Torpdokumentationen
8	Minnen från Nybygget
9	Höstvandring i Skillebyåns dalgång
10	Släktforskning
11	Här låg en gång ett torp
12	Spott och spindelväv
14	Kinematografföreställningen
15	Fotografi
16	Epilog Gåstamordet
17	Ryssen kommer
31	Mjölnarfamiljen
32	Minnesrika år i Hölö
37	Årsberättelsen 1993

Redaktion: Karin Davidsson, Gunilla Follin, Carl-Erik Jonsson, Raoul Kring och Ankie Schipper.

Adress: Hölö /Mörkö Hembygdsförening,
Kyrskolan, 153 92 Hölö.
Telefonvarare: 08 - 551 571 60

Ordföranden har ordet

Efter många barmarksjular, fick vi så äntligen uppleva en vit jul, ett par minusgrader och några centimeter snö på mark och träd. En härlig avslutning på ett fint hembygdsår.

Ännu en gång har det visat sig att intresset för hembygden och dess betydelse är något många skattar högt, jag syftar då främst på höstens hembygdsdag.

I år hade vi vidgad den till en hemvändardag, då Hölö-Mörköbor i förskingringen kunde komma och möta vänner och bekanta man inte sett på årat.

Det blev en succé med över tvåhundra besökare och många förlorade kontakter återupprättades. En stor del av förtjänsten beror på Hugo Kimsjö, en av föreningens medlemmar, som till det här tillfället samlat närmare tjugo skolkamrater ifrån 1920 - 30 talet.

Flera nyinflyttade i bygden har även tillkommit som medlemmar i föreningen. För dessa och alla "gamla" medlemmar kan vi här presentera årets krönika, där flera nya författare bidrar med artiklar. Ett tack till dessa och alla "gamla" skribenter.

Jag tackar även alla styrelsemedlemmar för ett mycket gott och innehållsrikt år, det fina ideella arbete som nedläggs och genom detta bevarar för framtiden, minnen, traditioner, föremål och kunskap ifrån vår bygd.

Väl mött under det kommande tjugonde verksamhetsåret.

Einar.

Eremiten vid Grottbergen

Vid införandet av artikeln om "Eremiten vid Grottbergen" i 1992 års krönika, efterlyste vi foton och berättelser om Ragnar Ekman från Ernesidan.

Vår vädjan har inte klingat ohörd, här följer några bidrag och foton, inkomna från grannar och släktingar.

(Årets gökotta kommer att förläggas till Ernesidan.)

Thorgerd Lardell:

(Ekmans brorsdotter)

Ragnar Ekman föddes den 20 maj 1863 i Stockholm. Föräldrar: Fredrik Laurents Ekman, kemiprofessor vid Tekniska Högskolan i Stockholm och Cecilia Augusta Kock. Han blev ingenjör vid Liljeholmens Stearinfabrik och var med om att arbeta fram de s.k. kanalljusen, där stearinet, när ljusen tändes, rann ner i en kanal, istället för att rinna utmed ljuset.

Han var gift med Lilly Kullberg. De hade inga barn. Efter hennes död sökte han ensamheten en tid. Han bodde först vid Ernesidan i ett gammalt torp vid Långsjön och byggde Bergsjö, där han anlade en frukt- och grönsaksodling av mer ovanligt slag.

Hans stora intresse var att få fram sorter, som i allmänhet växte betydligt sydligare. Läget var ju ypperligt, med berg, som skyddade från kalla vindar och Långsjön alldeles inpå.

Bland annat hade han underbart goda vindruvor, vilket var ovanligt på den tiden, utomhus naturligtvis. Han byggde smala vägar, så det gick att gå rätt högt upp, utmed bergkanten.

Det var rätt spännande att gå där. Bergsjö blev ett omtyckt utflyktsmål för många Mölnbobor och sommargäster där.

Ragnar Ekman visade gärna omkring och även den grotta, som han en kort tid bodde i.

Han var en stor levnadsfilosof och det hände någon enstaka gång att han, när andan föll på, kunde helt spontant dikta verser på hexameter och nu ovanliga och okända versrader.

Linnéa Lindström :

Mina minnen om ingenjörn, som han kallades bland grannar, är från 1925-1930, då jag som barn bodde vid Ängstorp. Mycket påminner mig om hans liv i den skildring som ni hade infört i 1992 - årskrönika.

Däremot hörde jag, att han varit ingenjör på Liljeholmens Stearinfabrik, varav namnet ingenjör Ekman.

När sedan hans hustru dog, lämnade han Stockholm och vandrade ut på landsbygden och hamnade nere i Hölö vid Grottberget. Den första tiden bodde han i Grottberget, medan han byggde sin lilla stuga, som sedermera fick namnet Bergsjö.

Hur han fick byggnadsmaterial till platsen, vet jag ej.

Han hade en segelbåt, den ende i Långsjön. Jag minns, att han bad vår mor att hjälpa honom sy seglet till båten, och då fick vi täta besök vid Ängstorp av honom.

Den tiden på året, när det inte var is på Långsjön, då seglade han alltid till Mölnbo, där han handlade och gjorde sina övriga ärenden.

När det var is på sjön, då gick han till Mölnbo, förbi Ängstorp, Dahl och Urvik, över skogen till Mölnbo. Sen låg han över natten på Mölnbogård, som var semesterhem för Televerkets telefonister från Stockholm.

Dom besökte ofta ingenjörn på sommaren med båt, på vintern gick dom över skogen från Mölnbo. Jag minns dom som ett stort sällskap, när dom gick förbi hos oss. Det var väldigt roligt, när vi någon söndag fick följa med över till ingenjörn, han var väldigt barnkär och hade så mycket roligt att berätta, och så kunde han vissa olika fågelläten.

En stor fågelbok hade han, som vi fick titta i. Så fick man följa honom till Grottberget. Och där hade han en hel del att berätta och så visade han en särskild gång som barn skulle krypa igenom.

I trädgården fanns mycket sällsynta växter och blommor. Så hade han vindruvshängen utefter bergväggen och päron-och äppelträd spaljerade i trädgården.

Så minns jag honom, en anspråkslös naturmänniska, som alltid hade mycket att berätta och alltid hade mycket folk på besök, i grottorna och i sin trädgård.

Doris Johansson :

I mitten av 1930 talet gick några släktingar och jag från Ängstorp till ingenjör Ragnar Ekmans plats Bergsjö, vid Ernesidan i Hölö socken.

På våren blommar många blåsippor och andra vackra vårblommor där. På vänster sidan om gångstigen är det en bergvägg, som han har planterad en vinstock och får vindruvor och andra växter, bl.a. krokusar, som han sedan torcade till russin och saffran.

Det blev gott i saffransbröd, som vi fick smaka. Det var gott. Flera utländska träd och buskar, även fruktträd. Ett päron-träd växte på spaljé, där band han grenarna med tråd och te-

gelsten, så de växte vägrätt ungefär 70 cm högt. Det blev som en häck utmed gångstigen i trädgården, på båda sidor. Han byggde ett hus att förvara sin frukt, på ollor där.

Det fanns flera olika sorters äpplen, , mycket goda. Vi fick smaka. Även flera bärsorter. Han var mycket kunnig i latinska namn på sina växter.

Vi fick följa med ner till Långsjön, där han sprängt i berget och fick en bra båthamn. Över detta byggde han ett båthus och ordnade så att det gick att hissa upp båten för vinterförvaring. En berghäll vid båthamnen formade sig fint till vågbrytare.

Där borrhade han in en krok i berget, som han fäste sina tvättkläder vid och vågorna slog mot berget och tvättade hans kläder på naturligt sätt.

Vi gick mot Grottberget (som också heter Ungsberget, som jag har läst i en bok, lånad från biblioteket i Uppsåla). Här i en grotta bodde ingenjör Ekman en tid. Och han även hyrde gammalstugan vid Stavsnäs.

Där bodde han när han byggde sitt hus vid Bergsjö. Det fanns ingen elektricitet här ej heller telefon. Det kom på 1940 talet. För att få rätt tid användes soluret.

Till Mölnbo åkte han med båt. På vintern när isen höll, åkte han spark, eller gick skogen fram till Ängstorp, fortsatte sedan till Daln, runda Urviken, gick upp för Mosebacke till Ulriksdal, Fjällängen, Långsjödalen, Nysund, sen över bron mot Sund, närmare än i Mölnbo, uppför Blixtens bergsbacke till affären.

Ibland bodde han kvar några dagar vid Mölnbogård och även hos skräddarmästare Matteus Larsson i Lyran, i samhället. Ibland gick han till Hölö och handlade .

Väl framme vid Grottberget, kan man gå under och uppe på grottorna. Det finns stora stenblock i sjön. Mellan två block finns en ränna. På vintern går det att åka skridskor "genom" berget. Det har jag gjort.

Följer man stigen runt berget mot skogen till, kan man komma upp på berget, där en fornborg har rasat ner. Högt uppe på berget har Ekman själv borrhade in en järnstång över ett öppet tvärbrant bergspass, där han alltid varnade för att inte gå så nära.

Högst upp på toppen av Grottberget har man fin utsikt mot Vagnhärad, bl.a. ser man Transäter och Sättra-torp. Vänder man sig lite mot vänster ser man stora Ernsideberget. Förr såg man ända till Hörningsholms slott från det berget. Nu har skogen vuxit, så det kanske ej synas.

Sången om Bergsjö och Grottberget.

Text: Wattle Karlsson Mel: Svarte Rudolf.

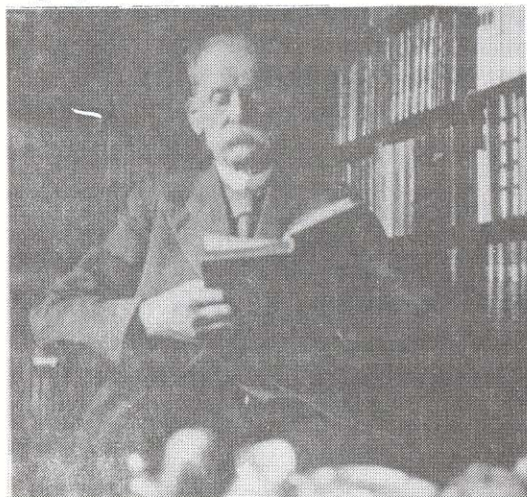
I Sörmland så vida ja farit
och sett mången underlig bit.
Många bergsklyftor står vid Ernesidan
och sett mången stenhjätte sten
och gångstigen branta och långa
och grottor och hålor i mängd
och vägarna svåra och långa
som binda tillsammans vår äng.

Från Berget man ser stora slätter
och skogen och dalen och hus
och det som man mest värdesätter
är utsikten, underbart ljus
Och gångstigen branta och långa
och grottor och hålor i mängd
och vägarna svåra och långa
som binda tillsammans vår äng.

Och köpa jag fick hallon gula
fast det är så sällsynta bär
han hade ju endast en smula
men om jag nu har ju dom här
och namnet jag inskriv i boken
sextusen har gjort likadant
och många har nappat på kroken
att skriva sitt namn det är sant.

Vid Ängstorp vi mottogs så vänligt
fick pannkaka, sylt, smör och bröd
Vi kom ju så det var så tjänligt
att bjuda på sitt överflöd.
Men nu så får jag väl tacka
nu när vi ska ge oss iväg
och nu är resväskan packad
får jag komma tillbaka, o säg.

Ingenjör Ragnar Ekman

Bergsjö vid Ernesidan

Kalkbruket Karta

Det var en gång.....

En svunnen epok, vem vet något om den? Fakta om bruket finns bevarat hos Cementa AB, men historier och berättelser ur verkliga livet finns bevarat i folkmun samt från intervjuer bevarade av och med moderna medel.

Här är ett utdrag ur en intervju gjord 1974 med Anna Karlsson född på Karta år 1882.

Anna föddes på Karta och hon var nummer tre av åtta syskon, en mycket livlig och levnads-glad liten dam. Det märker man när man läser intervjun med henne, som Carl-Henrik Ankarberg gjorde 1974. Anna var då 82 år gammal och fylld av "historier ur det förgångna". Annas farfar kom invandrande från Östergötland och hette Grindberg. En del av släkten tog namnet Gremberg eller Grenberg. Annas far föddes i Trosa och det var han som kom till Karta och kalkbruket där. Sju barn föddes här. De bodde i ett rum som också var kök. Överallt stod det sängar eller låg madrasser på golvet, man kan ju tänka sig vilket problem det var vid matdags t.ex. En otrolig disciplin när det var dags, alla på en gång och att tänka sig att ta en "macka" då och då var inte att fundera på. Här gällde -alla-på-en-gång-principen, annars blev det liv i luckan av husmor. Detta enda rum var också husmors arbetsrum.

Hur bar man sig åt egentligen? Avsaknad av alla moderniteter som elektricitet, värme, vatten och allt vad det nu är vi moderna människor har till vårt förfogande i dag.

Skolan

Utbildning i form av skola hade man ordnat på den lilla ön. Charlottendal hette skolhuset och Anna hann med att bli undervisad av tre olika lärarinnor här innan hon flyttade till Oaxen 1891, där hon avslutade sin skolgång samt även konfirmerades vid 13 års ålder.

Antalet familjer var cirka tio stycken när Anna var liten, men också några ungarlar bodde på Karta, inhysta flera i ett rum.

Den andliga spisen var det mycket noga med, den försörjdes av baptistprästen från Trosa. Han seglade till Karta om somrarna, gick eller åkte släde om vintrarna till ön. Om somrarna samlades man vid Pumpen och höll mässa, den pump där man tog vatten för att släcka kalken i kalkbruket med.

Handelsbod och självhushåll

Hur handlade man? Hur fick man varor till ön? Det var ju inte bara självhushållning. Man hade en handelsbod som ägdes och drevs av Karolina, som också hade en handelsbod i Fällnäs, på Sorunda sidan. Man handlade på bok och förlitade sig på ärligheten, det var ju inte så stor risk att kunna försvinna från ön utan att ha gjort rätt för sig först.

Självhushållet bestod i fiske, bärplockning och grönsaksodling på Grönsö, julslakt, mattvävning, skomakeri d.v.s. lagning av sulor som slitits ut samt någon sömnad som givetvis gjordes för hand. Den största utkomsten var ju naturligtvis fisket för var och en. Förvarings-platsen var jordkällare som en eller flera familjer delade på. Två kor fanns det också på Karta. Dessa tillbringade vintern i en liten ladugård men på sommaren rodde man ut dom i en "ökka" till grönbete på Äppelgarn eller Grönsö. Besväret med att ro denna sträckan tur och retur två gånger om dagen för att mjölka fick man finna sig i.

Det berättas att man hade en tjur betandes på Kråkskär, vilket var till stor förnöjelse för barnen på Karta. Tjuren var omåttligt intresserad av det täcka könet på den andra ön. Barnen satt uppflugna på en stor sten vid sjökanten och såg på när tjuren frustande vräkte sig i havet för att simma den korta sträckan över till korna. Man ropade förtjust: "Nu kommer tjurn!" och dom rös av spänning när han stånkande och brölände ruskade av sig vattnet då han var över på andra sidan.

När julen stod för dörren kom slaktaren från Mossen på Mörkö och tog hand om de grisar som var menade att hamna på julbordet hos de som hade fött upp dem. Ofta delade två familjer på en gris. Då var det fest med korvstopning, saltning av skinkan och mycket annat som hör förberedelserna till. Granen rodde man över eller gick över isen till Grönsö och tog sin "buska" som var gran eller en.

I vått och torrt

Hur var det med mediciner, läkare och en så ur födosynpunkt oviktig vara som alkohol? Jo, man var tvungen att ta sig till Trosa för att anskaffa dessa varor. På sommaren när havet var öppet, rodde man dit men problemet var vintern när isen vare sig brast eller bar.

Snötjocka och kyla orsakade ibland tragedier men det fanns gånger det slutade lyckligt.

Anna var som sagt en livlig person som inte var rädd för strapatser. Hon klättrade i bergen, ramlade ner och slog sig kraftigt så hon svimmade, ramlade ner i sjön med alla kläderna på och flöt som en uppblåst ballong ända tills kjolar och kängor blev vattenfyllda och drog ner henne i det svarta vattnet. I sista stund blev hon uppdragen och räddad av en fiskare som bannade henne, men hon var inte rädd för vidare upp-tåg.

En händelse som inträffade när Anna nyss fyllt fem år var denna: En man skulle ta sig in till Trosa på sin lediga tid och ärendet han hade var att gå till Systemet och handla veckoransonen. Vintern var sträng och snön yrde när han startade. Man väntade på hans återkomst men den dröjde. Efter tre dagar hittades mannen ihjälfrusen på Kråkskär, sittandes med byxorna nedhasade, i lä mot en bergvägg. Man drog hem honom på en kälke som han var och Anna som väntat på sina karameller gubben skulle köpa till henne, rusade hem till mamma och ropade: "Gubben lever, han sitter där på kälken och tittar på mig". Mamma visste annat, men det var kanske förstaeligt att Anna inte förstod verkligheten, eftersom gubben "stirrade" på henne.

En senare historia om Anna, som vid det här tillfället bodde på Oaxen och var tretton år. En stormfylld kväll i november då hon var på väg hem från konfirmationsläsningen på Mörkö. Hon skulle gå med sin kälke över isen mellan Mörkö och Oaxen. Det var mycket vatten på isen, hon halkade och kjolarna blev genomblöta, och vände då om. Väl iland på Mörkö ångrade hon sig och vände tillbaka varpå samma procedur upprepades. Hon hade tur för på mörkösidan höll två gubbar från Oaxen på och högg ris till en begraving som skulle äga rum dagen

efter på Oaxen. De hörde henne och tog med henne i sin risvagn till ön, vilket Anna upplevde som ett nära nog under av lycka, och det förstår man.

Umgänget på Karta var ganska intensivt då man inte hade någon chans att komma undan från varandra. Alla visste allt om alla och det var ju både för och nackdelar med det. Man gick inte heller så långt för att skaffa sig en käresta, hon eller han fann man på nära håll.

Ugnar på Karta

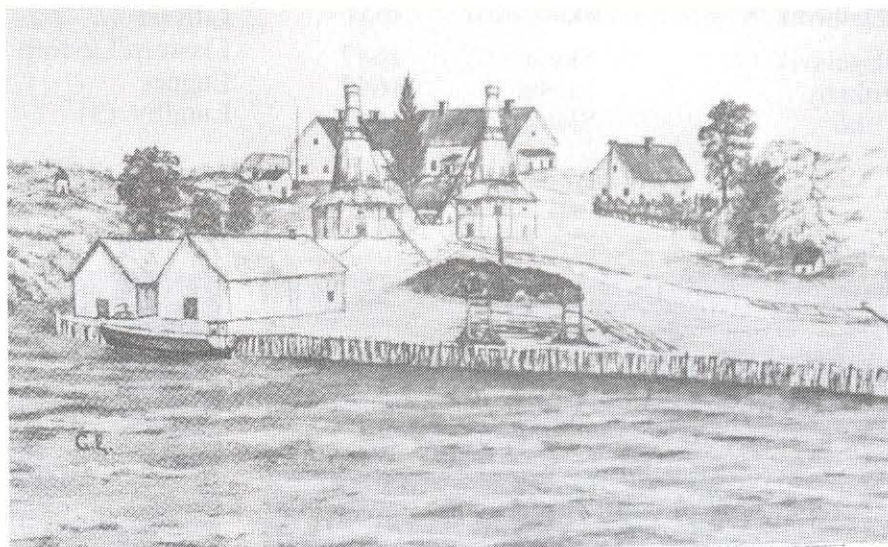
Två kalkugnar hade man på Karta, som till en början eldades med ved. Veden lossades på nätterna och även kvinnorna fick hjälpa till med detta och då blev nattjobbet deras med lossning och transport till ugnarna samt eldning. Man jobbade i skift dygnet runt en vecka i taget. Den första tiden som Anna minns kom det segelfartyg med ved, senare kom båten Oaxen som drog prämar från vilka man lossade ved och kol, när ugnarna gjordes om till koleldning. Vid nedläggningen av bruket flyttades en ugn över till Oaxen, den andra revs.

Karta är nedlagt som kalkbruk sedan i början på 1890-talet. De gamla husen är försvunna, rivna eller flyttade av sommargäster till andra öar såsom Lisön. En del av Kartas innevånare flyttade till Oaxen, andra flyttade till storstan. Så stor skillnad av livet på Karta de sista åren och de första på Oaxen var det inte. Först på 1900-talet med kolet, elektriciteten m.m. blev det verklig skillnad för öborna.

I arkivet på Torekällbergets museum finns bevarat intervjuer gjorda av utsända reportrar med "gamla" öbor. Inspelningarna gjordes 1974 och finns på band, samt utskrivna i A4-format. Hölö-Mörkö Hembygdsförening har kopior på samtliga utskrifter och dessa finns att läsa i vårt arkiv för den som är intresserad.

Intervjuade personer är:

	född
Ingeborg Andersson	1897
Sven Johansson	1901
Elin Karlsson	1901
Georg Andersson	1899
Stina Matsson	1903
Sven Karlsson	1907
Anna Karlsson	1882
Ivar Glantz	1911
Bror Ericsson	1902
Lisa Johansson	1905
Eva Karlsson	1903
Ingrid Gremberg	1912
Albin Pettersson	1898
Lisa Karlsson	1907
Martin Jansson	1902
Gunnar Melander	

Karta kalkbruk, östra stranden. Oljemålning ur minnet av Gusten Engström.

Torpdokumentation

Mörkö

I förra årskrönikan 1992 utlovade vi en uppställning av gårdar och torp på Mörkö, som vi hittat hittills. Torpgruppen har fortsatt med sin dokumentation och här redovisar vi nu resultatet.

Det finns ytterligare ett 10-tal båtsmanstorp, samt torpgrunder som vi ej har lokaliserat än. Kanske någon av våra läsare kan hjälpa oss med de uppgifter vi saknar? Hör gärna av er till oss, om det så "bara är en hörsågen", allt är av intresse.

Förklaring: siffrorna inom parentes ( ) efter namnet under Gård/torp betyder = flera gårdar inom samma by. Rote, där detta saknas har vi inga uppgifter ännu. Äldsta belägg=0, saknar vi årtal.

Gård / torp	Rote	Äldsta belägg
Ahlkärret/Kärstugan	Skärgårdsr	1861
Anklora	Skärgårdsr	1635
Axvik	Berga	1642
Björkholmen	Skärgårdsr	0
Baggtorp	Skesa	0
Barkarboda	Berga	0
Berga (2)	Berga	1642
Björkarö (5)	Björkarö	1642
Björnöö	Skärgårdsr	1690
Bobacken	Skärgårdsr	1647
Borg	Skärgårdsr	1690
Botten	Ekeby	1642
Brink/Brinkstugan	Skärgårdsr	1690
Brunna	Björkarö	1642
Bråten	Skärgårdsr	1690
Bränntorp	Skärgårdsr	1691
Grönbrink	Berga	0
Busk	Nöckna	0
Båtsmansmossen	Skesa	0
Dalbrink, N	Skärgårdsr	1824
Dalbrink, S	Skärgårdsr	1831
Egelsvik (2)	Skesa	1647
Ekeby	Ekeby	1642
Ekö	Skärgårdsr	1642

Eneboda/Eneboo	Berga	1647
Eriksberg	Skesa	0
Eriksö	Skärgårdsr	1635
Fagersvik	Nöckna	0
Fifång	Skärgårdsr	1635
Fridhem/ Tullgarns ängar	Skärgårdsr	1881
Färjkarlens	Berga	0
Grindstugan	Ekeby	0
Grönvik	Skärgårdsr	1642
Gullberga / Gullbergswijk	Skärgårdsr	1642
Gumsekulla	Berga	1653
Gåstad/Gååstad (2)	Ekeby	1642
Hagstugan	Skärgårdsr	1868
Hagstugan	Björkarö	1837
Hammarby	Berga	1647
Harburen/Harburö	Skärgårdsr	1648
Harlöt / Fridal		0
Hornö	Skärgårdsr	1642
Hostan / Hoostadh	Ekeby	1642
Håga / Hogda	Ekeby	1642
Hästhagen/Vikens	Berga	0
Högtorp/Aspbacken	Skesa	1699
Idala	Ekeby	1719
Ingwaldstorp	Berga	0
Kallasvik	Skesa	0
Karsholmen	Nöckna	0
Kjellstugan / Källstugan	Skärgårdsr	1824
Klockarbol	Berga	0
Klubbakammare	Skärgårdsr	1886
Klubben	Skärgårdsr	1642
Kolv / Kolvstugan	Björkarö	0
Kumla / Kumbla	Berga	1642
Kålsö	Skärgårdsr	1685
Kätsö/Kietzön/Kätzön	Skärgårdsr	1690
Lavreten	Skesa	0
Lilltorp	Skesa	1651
Lillvret		1651
Lisstorp/Litstorp	Skesa	1647
Lugnet	Skärgårdsr	1690
Lundby (3)	Berga	1647

Solbacken

Nöckna

Bobacken

Solkärret

Lustigtorp	Björkarö	0
Långenstorp	Berga	0
Långhagen	Skesa	0
Långudden	Berga	0
Långvreten	Nöckna	0
Långö	Skärgårdsr	1635
Löfhagen	Skärgårdsr	1692
Löten / Lötan	Skärgårdsr	1642
Löthstugan	Skärgårdsr	1831
Lövstugan	Ekeby	0
Malmen/Näslandet	Berga	0
Mellanvaktstugan	Nöckna	0
Mossen	Skesa	0
Mosstugan	Skesa	0
Nora (3)	Nöckna	1647
Norrskåra	Skesa	1642
Norrskåra (3)	Skesa	1642
Norräng/Norrändan	Skärgårdsr	1690
Nygård/Nygåål (2)	Nöckna	1647
Nytorp	Skesa	0
Nyängstugan	Berga	1835
Näslandet /		
Hörningsnäs	Berga	0
Nöckna (4)	Nöckna	1642
Nöckna Brinkstuga	Nöckna	0
Pålsundet	Nöckna	0
Rosholmen	Skesa	0
Sanda (5)		1642
Sandholmen	Skärgårdsr	1855
Sjöstugan	Skärgårdsr	1862
Skesa Hagstuga	Skesa	1837
Skesa / Skiesa	Skesa	1642
Skymtet	Ekeby	0
Skälby	Björkarö	1647
Smedstorp	Ekeby	0

Solbacken	Berga	0
Stenhälla	Skärgårdsr	1691
Svalhagen	Skärgårdsr	1642
Skåra/Söörskåra (4)	Skesa	1642
Tängby / Tegneby(2)	Björkarö	0
Tokvik	Skärgårdsr	1647
Tormsta/Tormesta	Björkarö	1647
Tramsta	Ekeby	1666
Tuna		1642
Turesbo	Nöckna	0
Uggeltorp	Skesa	1642
Vickelby	Ekeby	1655
Wreten / Wreta	Skärgårdsr	1642
Ytterberga	Berga	1642
Åtorp	Skärgårdsr	1691
Åtorps skolhus /		
Lötens sk	Skärgårdsr	1865
Ångsstugan /		
Ångstufan	Skärgårdsr	1653
Örstadh (2)		1647

Husgrunder som vi ej vet var de finns.

Gård/torp	Rote	Raserad
Dalstuga	Berga	1885
Fantstugan	Berga	1765
Hornsäng		1700
Högdalen		1830
Hönshuset		1840
Mjökstugan	Berga	1765
Rovhagen	Berga	1724
Skruvstugan	Ekeby	1765
Snickartorp	Berga	1765
Spögubbstugan	Berga	1765

Eriksö

Lövhagen

Minnen från Nybygget i Hölö

1934 på våren flyttade min familj till Nybygget, min far Ivan Carlsson, min mor Ingeborg och min syster Ingrid, och så jag Evvy.

På den tiden var torparen "Dagsverks-torpare". Det betydde att torparen fick arbeta på fälten åt Patron Lundberg, Edeby Säteri 3 dagar i veckan.

Nybygget bestod av 4 tunnland åker, vi hade 4 kor, grisar och höns. Hästar fick vi låna utan kostnad från säteriet, vi fick också foder till djuren när det saknades.

Ett fint minne är samtliga jular, då vart vi bjudna till stora huset Edeby på julfest och fick julklappar. Men vi var alltid tvungna att hälsa och niga vackert när vi mötte patronen på vägen, annars sade han till oss om det.

Nära granne till oss var stugan Lind, där bodde på den tiden författaren Sandgren "välbekant" gift med Ria Wägner från TV. Sandgrens nyfödda son Einar bodde hos oss i 6 månader, när hans mor var sjuk.

På 30 talet var det dans på Tullgarns-brygga, lördagar, då hade minsann min syster och jag bråttom. Det var grindslanten som gällde, rätt många bilar kom från Södertälje och Stockholm förbi hos oss och vi hade en grind bakom huset mot skogen åt Sandhälla. Grindslanten bestod av 5 eller 10 öre.

Här var lite av minnena från 30 talet.

1938 försvann sista dagsverkstorparen från Nybygget.

Ivan tog då ett arrende på Kattnäs i Hölö, ligger vid Långsjön mot Vagnhärad, senare 1940 avflyttad till Lövlund, Länna. Bortgången med utsliten rygg 1968.

Ivan Carlsson	1902 - 1968
Ingeborg	-, - 1908 - 1986
Barn:	
Ingrid	1926
Evvy	1930

Namnet "Nybygget" har förekommit på flera platser, men i efterhand ersatts av annat namn, exempelvis uppkallat efter den boende. I detta fall har dock namnet "Nybygget" levat kvar.

I anslutning till denna plats har tidigare legat Fruängstorp eller Fruängsstugan. Grundstenarna efter denna stuga försvann vid motorvägsbygget. Det närbelägna Fruängsberget är högsta platsen i kommundelen.

Höstvandring i Skillebyåns dalgång

Litet kulet och gråkallt var det så här i slutet på september, då vi samlades vid Skilleby för att vandra utefter Skillebyån. Gunnar Eriksson var färdledare, då ån ju rinner delvis genom Gunnar och Anna Lisas gård.

Först passerar vi ån, över en ganska nyanlagd bro med en mycket stor plåttrumma nedlagd för vattnet att forsa igenom. I år har trumman fått taga emot ganska mycket vatten då sommarens regn har uppmätts till mycket över 200mm. Vi passerar ett vackert grönsaksland med flera olika sorters kål. Mycket bönor och morötter, rödbetor och härliga ringblommor. Slånbärsbuskarna dräller utav slånbär och nyponen glöder, men där har rönnbärsmalen satt in en stöt, så jag tror nog att det blir Ekströms nypopsoppa som gäller i vinter, däri syns inte masken.

Vi stannade till vid den plats där den stora dammanläggningen varit. Här berättade Gunnar hur det sett ut. Rester finnes där dammluckorna varit, och kvarnen, som drevs med vattenkraft. Härifrån har även kraft tagits för att driva tröskverket med uppe vid gården. In på 40 talet ett stycke mindes Gunnar att det fungerade.

Vi fortsatte längre neråt ån, som har sin upprinnelse från Simsjön och Grävsta sjön och sitt utlopp nere vid Solvik i Saltsjön. Ett stycke medströms kommer vi till resterna av ett tegelbränneri, här syns bara några stora stenar som ligger raserade. Det kanske heller inte har funnits någon ugn, utan bränningen har troligtvis skett ganska primitivt och har väl troligen bara betjänat den närmsta omgivningen. Pärön och äppelträd i kanten mot betesmarken får oss att tro att här har någon ansvarig till tegelbränneriet kanske bott. Längre bort ser vi lergroparna där leran till teglet tagits.

Rågången, nästa lilla förtjusande torp. Här har en soldat eller kanske flera levat sitt avskilda liv. Kanske var hans verksamhet större och mer omfattande och ansvarsfullt än vi glada vandrare någonsin tänkte på, då vi passerade. Nu bor här fritidsfolk, de har sin gärning på en helt annan plats och bryr sig inte mycket om kommun och församling, men är duktiga att sköta sina små torpstugor med tomter till.

Mycket svamp och härlig upptrampad stig att gå på.

I skogen visade Gunnar oss skärvstenshögar. Alltså kokstenar som blivit för gamla och måste kasseras och har då kastats i en hög bredvid bopplatsen. Gravrösen och skålgropar.

När vi så kom fram i hagen såg vi en stor del av Hölö ligga och sola sig bland de vackra höstlöven.

21 stycken var vi som hade lockats ut denna gång, det vore roligt om vi blevo ännu fler till våren. Vår ständige fotograf Raoul Kring tyckte det hade varit brottsligt om vi inte lagt vår vandring just upp till de små torpen.

Nu är tid för kaffepaus. Här är mycket vackert under aspar, vide, rönn och björkar, som alla nu har de vackraste höstfärger. Vi dricker vårt kaffe under mycket prat och trevligt käbbel som blir under sådana här excursioner. Nu vänder vi och går tillbaka till vägen. Då tycker Siri att det vore roligt att gå till Skillebyvret och Rågången. Javisst, säger Gunnar, kan vi göra det. Det är några hundra meter att gå. Här ligger tre splitternya villor i skogen. Sedan kommer vi till Skillebyvret. En gammal fin torpstuga sen 1700 talet. Här bodde omkr. 1920-30 Johanna och Verner Gustavsson, ett strävsamt och duktigt par.

Gunnar Eriksson och Anna Lisa Nyström utanför stugan vid Rågången.

Alfons Davidsson och Gun Britt Viktorsson i Skillebyåns dalgång.

Släktforskning

I höstas anmälde jag mig till en studiecirkel i släktforskning.

Vi var ett tiotal nyfikna, som ville veta något om våra förfäder, var de verkat och bott och om de haft något spännande för sig.

Vår studieledare var proffs på området, och han lärde oss allt om vilka böcker vi skulle söka i, hur vi skulle tolka gamla handstilar, prästernas kodtecken vid husförhören beträffande läs- och skrivkunnigheten och mycket, mycket annat.

Besök på landsarkivet.

Vi fick också göra besök på landsarkivet, och där på ort och ställe slå i kyrkböckerna.

Behöver man gå utanför sitt landsarkivs område, finns möjlighet att beställa mikrofilm från andra landsarkiv, eftersom alla handlingar före 1895 är filmade. Det är biblioteket som kostnadsfritt svarar för denna fina service.

Forskning på egen hand.

Nu är kursen slut, och jag har på egen hand börjat efterforskningarna. Ett fascinerande jobb. Senare delen av förra seklet går förvånansvärt lätt, både vad födelse- och dödböcker beträffar, likaså den spännande husförhörboken.

Men redan vid början av 1800-talet kärvar det till sig, och kommer man ner på 1700-talet blir det riktigt knepigt.

Handstilarna varierar avsevärt och mystiska förkortningar förekommer. Men ack så spännande.

Gott om pigor och drängar.

Vad är det då för släktingar man träffar på? Ja, det är både borgare och bönder, men mest är det pigor och drängar. Vilken uppsjö på pigor och drängar det måste ha funnits förr i tiden. Till och med torpare hade både dräng och piga. Visserligen hade de inte någon vidare kontant lön, kanske femtio riksdaler per år, men det skulle ju ha mat. Sluring, salt sill och kornmjölsgröt var basfödan och det kostade för all del inte så mycket.

Krig och fred.

Fanns det någon rasker gosse i syskonskaran, blev han som regel knekt eller

båtsman. Då fick han byta namn efter rotestället och namn som Krig, Frid, Knall, Hurtig, Glad var vanligt.

Vad är det mera som är spännande?

Vad sägs om morfars farfars far. Han var född i Halland och städslades i unga år som brännmästare på ett gods i Sörmland. Så vitt jag förstår hade godset eget brännvinsbränneri, och det var han som kokade den eftertraktade drycken.

Längre fram kan man läsa att han varit full på kyrkbacken och därför fått böta sex daler. Han skulle givitvis göra reklam för sin vara, men inte förstod kyrkan det ärliga uppsåtet.

Farfars farfar.

Eller farfars farfar. Han var född 1796 och son till fiskeriborgaren Mattias Anderssons änka. Mattias Andersson dog emellertid redan 1794, och det betyder att hon låtit sig lägras av någon annan. Men av vem, det står där inte, så därför har jag kört fast på den grenen. Det var tydligen friska svängar redan på den tiden.

Nils Nilsson-Kluring.

Och stackars orgeltramparen Nils Nilsson-Kluring som dog av väderspänning och kolik. Gick luften manne fel väg där uppe på orgelläktaren.

Tre gånger gift och 22 barn.

Gamla kunde de bli även på den tiden. Torparen Esaias Hult dog vid 93 års ålder och då var han far till 22 barn, och hade varit gift tre gånger. Samtliga hustrur hade dött i barnsäng.

Det är härligt att ha fått kontakt med sina gamla släktingar på detta sätt. Man skulle vilja träffa dom på riktigt. Kanske bjuda hem dem på ett julkalas eller släktträff i midsommartid. Pyssla om dem på vår tids sätt. Men skulle de vilja komma?

Jag är inte så säker.

Författaren är släkt i rak nedstigande led till sista båtsmannen Frid vid "Fridens" torp.

Här låg en gång ett torp. . . .

Det är inte längesen. Kanske en generation. Kanske kan våra föräldrar berätta om hur det såg ut, om vilka som bodde där de sista åren. De gamla torpen. Långt inne i skogarna. Dit inga vägar når - bara ringlande stigar.

Nu är de bara några övervuxna jordhögar. Kanske en igenrasad källare, kanske en bit av en stenmur som tittar fram. Ibland en knotig syrénbuske eller några flagnande äppelträd. Och ibland - en bit av en sliten sko, en murken tröjärm, en hopknycklad kaffepanna.

Nästan som om det hade varit igår...

Ja, det gick fort, när det sista invånarna blev gamla och kom på ålderdomshem eller kyrkogården. De stora godsens, som ägde torpen, var rädda för att låta dem stå obebodda och locka till sig luffare och annat - så kallat - löst folk. Så man lät bränna ner dem. Ett efter ett. De sista så sent som på trettio - ja, ända in på fyrtiotalet.

Ja, nästan som om det hade varit igår...

Invånarna var beroende av ägarna, de stora godsens. Hyran betalade de i form av dagsverken, dryga arbetstimmar i ur och skur. Och med ibland halvmilslånga avstånd till sina arbetsgivare. I ur och skur.

För att klara försörjningen hade man kanske en eller ett par kor och en eller ett par magra åkertegar. Mera sällan något så förnämligt som en häst. Då räknades man närmast som besutten och kunde åta sig körslor.

Andra inkomstmöjligheter var hantverk i någon form. Sådant som så småningom gav torpen namn. Skomakartorpet, Sadelmakartorpet, Snickartorp med flera. Trots att de nu är ruiner, står många kvar med sina namn även på moderna kartor. Och så har vi ju kronotorpen, som staten ägde och där

invånaren betalade sin hyra i form av militärtjänstgöring. Soldattorp eller Båttmanstorp. Men den hyresformen är av äldre datum. Kronotorpen köptes i många fall upp av storgodsens.

Det är även idag ganska lätt att hitta fram till de gamla torpruinerna. Stigarna är i många fall helt opåverkade av tiden. Särskilt om de ringlar fram längs kala bergåsarna - valarna som de än idag kallas. Där mossor av lavar en gång slitits ner, har de svårt att få rotfäste igen. Och man valde om möjligt att vandra längs åsarna. Vintertid log snön mindre djup på höjderna och andra årstider slapp man de mera tunggångna träsk- och kärrmarkerna.

Och längs åsarna ser man dem än idag. Som långa, mörka band. Det känns nästan högtidligt att vandra dem. De väljer på millimetern de mest lättgångna partierna. Man känner hur stegen blir mjukare där. Det är en konst att gå i terräng. En konst som våra förfäder var mästare i, men som vi mer och mer har glömt bort.

Att slå sig ner i mossan kring en gammal torpgrund känns som att sjunka tillbaka i tiden. Sluter man ögonen, kan man se dem. De slitna invånarna, de hårda villkoren. Det som vi idag upplever som en mjuk idyll, var i det flesta fall en hård och slitsam kamp om överlevnad. Mörker och kyla var ett hot. Ja, ordet idyll var säkert ett mycket främmande ord för dessa människor.

Och det är just därför vi borde söka oss tillbaka till dessa torpgrunder. De har verkligen något att lära oss, vi nutidens bortskämda människobarn. Vi, som balanserar på en välfärdens osäkra livlina. Vi borde försöka sätta oss in i vad livet i grund och botten innebär.

Här låg en gång ett torp...

Spott och spindelväv

- en titt i en läkebok anno 1775

"1:o Kokas ett färskt ägg hårdt, at gulan wäl stannat och blifwit hård, hwilken tages hel ut, och 2:o lägges härtill så mycket spindelwäf, som svarar emot ägget, och 3:o äfwen så mycket sot ur någon skorsten. Desse species blandas och knådas wäl tilsammans med fingren, at det blir, som en tjock deg, hwilken deg sedan delas 1:o midt itu, och göres til 2:ne kakor, ej tunna. 2:o bindes dessa kakor på den sjukens armar, en på vardera pulsen med en bindel av linne men wätes först på de stället wäl med spott. (...)Eljest måste det tillagas och äfwen bindas uppå av en mans-person, om den sjuke är en qvins-person, och så twärtom. (...) Dock måste frossen i förstone wisa sig 3 à 4 gånger innan detta medel nyttjas."

Denna kur "För kall feber et sympaticum" är en av ca 250 råd och kurer som "Den sluga och förståndiga Gubben" rekommenderar för att "hela och bota mångfaldiga sjukdomar, så wäl hos människor som hos fänad". Råden står att läsa i ett wäl tummat halvfranskt band som finns i hembygdsföreningens ägo. Boken är tryckt i Stockholm 1775, är enkelt bunden och var då jämförelsevis billig, 3 daler kopparmynt.

Vem som författat "Den sluga och förståndiga Gubben" framgår inte, de två första bladen i boken saknas. Boken är skriven i jag-form, och i ett längre textstycke uttrycker författaren medlidande med de fattiga och antyder misstro mot de lärda (och dyra) läkarna. Han vill därför förmedla denna samling huskurer. Förutom medel och metoder att bota sjukdomar med, lämnas också råd i hur man blir av med vägglöss, hur man sköter sin humlegård, hur man tar bort blodfläckar på linne, hur motverka skallighet, hur få gråtande barn att trivas m.m.

Läkeböcker av olika slag som t.ex. "Den sluga och förståndiga Gubben" (trycktes första gången 1755) eller "Den kloka och husaktiga gumman" (1762) utkom i flera upplagor och hade stor spridning. 1774 fanns i hela riket 32 provinsialläkare, alla stationerade i städer, samtidigt bodde 90% av befolkningen på landsbygden. Läkeböckernas innehåll var allas egendom, hjälpte inte huskurerne sökte man hellre upp en "klok" än en utbildad läkare.

Den folkliga läkekonsten var under 17- och 1800-talen ett konglomerat av folklig och lärd tradition, där den folkliga dominerade.

Karakteristiskt för den folkliga sjukdomsuppfattningen var att sjukdomen var ett ont väsen som tagit sin boning i den sjukens kropp. Sjukdomsboten relaterades till sjukdomsuppfattningen och omfattade därför magiska bote-metoder och läkemedel. Blod t.ex. ingår i åtskilliga folkliga kurer. Att blod från avrättade eller mördade skulle vara särskilt verksamt är en uppfattning känd sedan antiken. Starkt luk-tande preparat som träck, urin eller vitlök ansågs som effektiva medel att skrämja bort det onda med. Det s.k. "Gyllene plåstret" bestod av en rejäl klabba människoträck fästad med en linnelapp.

Den åkomma i "Den sluga och förståndiga Gubben" som ägnats flest kurer är svullnader av olika slag, alltifrån "Swullnad på ens hemliga ting" till "Swullnad av tandwätk".

I kur nr. 33 "Emot owanliga swullnader, som plåga slå sig ut på kroppen utan wärk" räcker inte det egna skafferiet till utan här behövs komplement från apoteket.

"En god knifsudd eller för 4 ör Theriach Andromachi ifrån Apoteket och en klyft hwitlök, helt grant sönderhackad, kokas lykt i et wäl mätt qwarter, hälst getemjolk, och drickes warmt, at swettas på, hjälper förwisso."

Det här med apotek låter ju trovärdigt. Där distribueras ju av skolmedicinen legitimerade läkemedel. Beståndsdelarna i det ovan nämnda och allmänt förekommande Theriak säger också en del om nivån på skolmedicinen vid den här tiden. Teriak är ett läkemedel med mycket gamla anor. Den grekiska läkaren Galenos systematiserade ca år 150 e.Kr. äldre teorier och föreställningar om de fyra elementen som alltings beståndsdelar.

I människokroppen motsvarades dessa av fyra vätskor: blod, slem, svart galla och gul galla. Sjukdomar uppstod vid oriktig blandning av dessa vätskor. Laxering respektive åderlätning var följaktligen vanliga ordinationer.

Läkarna försökte också upphäva en oriktig blandning genom att söka finna en femte part, ett universalläkemedel. Så uppstod teriak.

År 1686 utkom Sveriges första farmakopé. Enligt den bestod teriak av 66 olika ingredienser: huggorm, paddor, pulveriserade människoskallar, mumier, o.s.v. Den lärda medicinens nära samband med den folkliga läkekonsten ex-

emplifieras här väl. Rester av denna uråldriga föreställningsvärld lever förresten ännu kvar i uttryck som "att vara vid sina sunda vätskor".

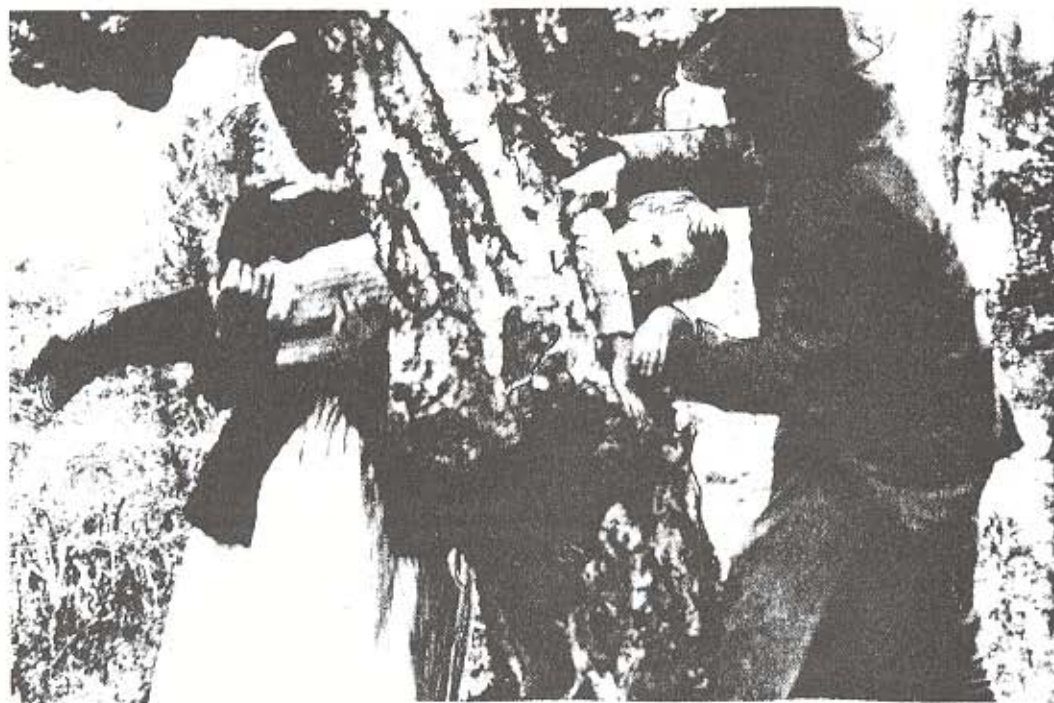
En sjukdom där huskureerna nästan alltid har inslag av medel tillskrivna magiska egenskaper och där metoderna närmast är rituella är den s.k. "fallandesoten", alltså epilepsi. Liksom i uppteckningar från olika håll i landet domineras även "Den sluga Gubbens" recept av rit och magi.

Kur nr. 44 "För fallandesot"

"Tag av en människopanna som afrättad blifwit, ett stycke, brän det först och sedan stöt

det, samt sikta det til et fint pulfwer om 1 qwintin. Enhörnings-horn äfwen stött til pulfwer, 1 dito. 3:ne fint sönderstötte pion-kärnor. Hwit senap 1 qwintin, röda Coraller 1 dito, Warg-lewer, på refjörn wäl rifwen, äfwen 1 qwintin. Detta alt blandas wäl tillsamman uti Theriak för 12 öre. Häraf gifwes patienten et wäl wägit qwintin på nykter maga 3 dagar förr än månen blir full, dagen när han fylles, samt dagen efter, sedan det blifwit utspädt med något Lavendel eller Camille-vatten, Och förvaras det övriga i et svalt rum, som är en sats til nästa fullmånad".

Här krävdes stark tro på verkan. Och apropå medel tillskrivna magiska egenskaper, vem har inte hört eller sagt: "-Kom ska mamma blåsa!""?

*S.k. "smöjning", överföring av sjukdom från människa till träd.
Alla Mörköbor har väl hört talas om Trolltallen mellan bokskogen och Salsudd.*

Kinematografföreställningen

Minnen från 1920-talets verksamhet i Kyrkskolan i Hölö.

Ni har sett de här stora planscherna, med vilda djur och svarta människor på. Tala om för era föräldrar att på lördag klockan sex kommer två farbröder hit och berättar om Afrikas vilda djur och visar rörliga bilder därifrån.

Det var fröken Elly Ryd, som pålyste händelsen för sina barn i mellanskolan, om en filmförevisning, den första i sitt slag i Hölö Kyrkskolan. På rasten hade det kommit en farbror i bil och lämnat en plansch till varje klassrum. (Året bör ha varit 1928)

Nu blev naturligtvis barnens samtalsämne: Afrikas stora vilda djur. Det fanns knappt någon gräns för barnens fantasi. Särskilt bland pojkarna försökte den ena överträffa den andra.

Jag vill minnas att händelsen inträffade i början av året. Jag hade fått en ficklampa i julklapp. En sån där i hamrad kopparplåt med platt batteri. Vid femtiden på eftermiddagen började folk vandra till Kyrkskolan. Det var fortfarande bra slädföre på landsvägen, så många hade tagit sparken.

Jag var så stolt över min ficklampa så jag gick och höll den i handen. Pappa hade förmanat mig att inte lysa med den i onödan, för då tar batteriet slut, hade han sagt. Därför lyste jag bara när vi mötte någon och bilar kom det mycket sällan. På skolgården stod det massor med sparkar och en A-Förd, som troligen tillhörde föredragshållaren. Inträdet kostade 25 öre för barn och 50 öre för vuxen. Inne i salen var skolbänkarna ihopställda utefter väggarna. På dem fick vi ungar sätta oss. Längst fram fanns ett par stolsrader för de "prominenta" gästerna. Resten av sittplatserna var lösa bockar med bräden.

En stor vit linneduk hade spänts upp på väggen över svarta tavlan. På ett bord i bakre delen av salen stod en underlig apparat med två stora hjul, ett mitt fram ovanför ett utskjutande rör och ett lite lägre längre bak. En av farbröderna höll på att dra ett brett band från det bakre hjulet genom apparaten till det främre. Jag förstod att det var på det bandet bilderna fanns. När han hade kopplat färdigt skruvade han dit en vev på sidan av apparaten och vevade ett par varv. Så tände han en lampa inuti apparaten och drog ett par varv till.

Nu var snart alla sittplatser upptagna. Längst fram, på stolarna med ryggstöd, satt lärarna och några äldre personer. En av dem kände alla

skolbarnen igen. För det var fröken Lindblad i Valåker. Hon var med i skolstyrelsen. Vi grabbar visste också att hon var den enda i socknen som hade en bil där motorn satt bak.

Kantor Vännerfors steg fram. Klappade ett par gånger i händerna och det blev tyst. Vaktmästaren gick till dörren och vred om strömbrytaren till takbelysningen. Samtidigt tände apparatskötaren lampan i filmapparaten och började veva. Det fladdrade till framme på duken. Så kom det fram en stor bild på ett lejon.

Nu började föredragshållaren berätta. Bilderna började plötsligt röra sig. Vi fick se svepande bilder över stora gräsbevuxna slätter med enstaka träd och här och var några täta buskage. Så en bild på några svarta kvinnor som stod och stötte med en stor träpåk i något som såg ut som en urholkad sten. Det var de primitiva folkens sätt att mala säd, förklarade föredragshållaren. Så fick vi se infödingarna binda ihop stora burar med långa repliknande växter som hette lianer. Burarna skulle användas till att fånga lejon och tigrar i. Långa smäckra trästänger sattes fast på vardera sidan av buren till infödingarna att bära burarna med.

När buren placerats på lämplig plats bands en get fast inne i buren som lockbete. När sedan ett lejon rusade in i buren slog luckan igen. Rätt vad det var blev det alldeles ljust på duken och bilden försvann. Alla åhörarna vände sig mot apparaten vars lampa fortfarande lyste och spred sitt sken över allas frågande anleten. Filmen hade gått av. Vaktmästaren hade tydligen blivit förvarnad om vad som kunde hända, för han var snabbt framme vid dörren och tände ljuset, samtidigt släckte maskinisten sin lampa. Han plockade fram några saker ur en väska och började limma ihop filmen igen.

Vi ungar som satt längst bak hade ju dom bästa platserna. De "prominenta" personerna som satt på främsta stolarna fick säkert ont i nacken. Men folk var inte så vana ännu att titta på sådana nymodigheter. Det var ju tur för oss barn att det var brukligt att de vuxna skulle ha det främsta platserna.

Så släcktes ljuset igen och föreställningen kunde fortsätta. I flera dagar efteråt pratades och fantiserades det bland oss ungar om storviltsjakt i Afrika.

På vägen hem kom ficklampan väl till pass, för att hålla vilda djur borta.

Petersborgs Folkskola, Norrvrå

Vid slutet av 1930 talet. Byggnaden finns fortfarande kvar.

Lärarna i övre raden: Fröken Ekedal, klass 3 - 6 och Fru Larsson, klass 1 - 2.

Epilog Gåsta-mordet 1837

I föregående årsberättelse återgav jag det viktigaste kring det tragiska giftmordet och nämnde även min avsikt att fortsätta studera hur det sedan gick för de närmast berörda.

Först en kort rekapitulation så att läsaren slipper söka efter 1992 års berättelse.

Brita Stina Olofsdotter, en ung djupt olycklig bondhustru, hade blandat arsenik i sin mans kaffekopp den 24 februari och mannen avled 37 år gammal under påföljande natt. Erik Olsson fick en skyndsamt begravning torsdagen den 2 mars och bouppteckning gjordes redan påföljande dag.

Brita Stina fick misstankarna riktade emot sig och erkände inför landsfiskal och prost fyra dagar senare hur hon hade gjort. Den döde togs upp trots prostens motvilja och läkare från Nyköping företog likbesiktning vid Mörkö prostgård den 13 mars och fastställde att det var arseniken som hade avkortat Eriks liv.

Vid rannsaking under 4 dagar vid Åby gästgivargård uppdagades att drängen Anders Persson hade understött Brita Stina i hennes desperata planer på att bli kvitt sin man som dels skuldsatt familjen men även missbrukade sprit. Drängen Anders Persson hade tipsat den blott 28-åriga Brita Stina om att arsenik var ett lämpligt medel, men drängen hade ej tagit del i själva genomförandet. Den e.m. då förgiftningen inträffade var drängen dock med, men Brita Stina hade slagit upp en kopp utan arsenikinblandning åt honom.

Brita Stina fick hårdast tänkbara dom men avrättades först ett år senare beroende på att hon var havande när giftmordet iscensattes. Drängen Anders Persson dömdes till 25 par spö och därefter 3 års arbete på fästning.

Hur gick det då sedan - ja många gripande människoöden uppdagas när man ställer samman uppgifter från våra kyrkböcker med Hölebo häradsrätts rikhaltiga material från tidigt 1800-tal och framåt.

För att ge läsaren något nytt vill jag nämna att bouppteckningarna efter våra förfäder är på 4-6 sidor text och mycket detaljerade. Här följer ett sammandrag av Erik Olssons bouppteckning. Makarna ägde inte gården och den största tillgången var de 17 kreaturen som värderades enligt följande:

8-årigt sto	25 Rd	en kviga	10 Rd
18-årigt sto	12 Rd	fyra tackor	12 Rd
en ox	30 Rd	en gumse	3 Rd
en tjur	3 Rd	fyra grisar	16 Rd
tre kor	47 Rd	summa	178 Rd banco

Annat av värde var kör- och åkerredskapen med 41 Rd, gång och sängkläder med 25 Rd samt förtjänar nämns möblemanget för att läsaren skall få en inblick i våra förfäders levnadsförhållanden för så där 150 år sedan. Möblemanget bestod av ett skänkskåp, ett klädskåp, två kistor, ett väggur, två bord, två soffor och sex stolar.

Köksutrustningen begränsade sig till en kopparkjettil, sju tenntallrikar, nio porslinstallrikar, tre större grytor samt förvånansvärt många stekpannor; inte mindre än fyra stycken. En olycka för familjen var måhända att man även ägde en brännvinspanna. Husbehovsbränning var på den tiden tillåtet i Sverige.

När det gäller familjens skuldsida måste vi ge Brita Stina rätt. Mannen hade dragit på sig många skulder på mellan 1 och 10 Rd till inte mindre än ett 30-tal personer och därtill skuldsedlar hos tre personer på mellan 16 och 33 Rd. Den i särklass största skulden hade han dock till greve Bonde vid Hörningsholm på 206 Rd, vilket taget tillsammans kan förklara den unga hustruns desperata situation.

När det så gäller de närmast berörda så kan man inte undgå att tänka på de olyckliga föräldrarna till enda barnet Brita Stina Olofsdotter. Deras olycka fortsatte. Mannen Olof Persson dog vid Gåsta av feber redan samma höst som giftmordet ägde rum och hans maka fick sluta sina dagar på Mörkö fattighus 12 år senare. Hon hade då hunnit uppleva sin 70-årsdag tre veckor förut. Drängen Anders Persson kom till Landskrona fästning för sitt 3-årsstraff och därefter kom han 1842 till Nyköping och fick någon form av industriarbete, men jag har inte lyckats följa hans leverne flera år i följd.

Så återstår den kanske viktigaste personen, det enda överlevande barnet till Erik Olsson och Brita Stina Olofsdotter. Hon hette Maria Christina och var endast 2 år när tragedin inträffade. Jag hade väntat mig att någon av Erik Olssons många syskon skulle få vårdnaden om henne, men så blev inte fallet.

Den lilla flickan blev fosterdotter hos Pehr Pehrsson vid Nökna, där hon stannade ända fram till sitt giftermål vid 24 års ålder med Anders Gustaf Nilsson, sedermera arrendator vid Lundby. De fick endast ett barn och senare ett barnbarn varför denna gren dog ut i och med att Karl Henrik Persson (Petterson) dog på Mörkö den 11.4.1958. Må vi hoppas att dylika tragedier som drabbar så många när de inträffar, inte skall behöva uppstå i det något mer humana samhälle som vi idag lever i.

Ryssen kommer...

Om de ryska härjningarna efter den svenska kusten år 1719 har mycket skrivits och berättats. Mycket är sant, men en hel del är med verkligheten föga överensstämmande. Sverige hade under långa tider varit engagerat i krig, men dessa hade i allmänhet förts på främmande mark. Folket hade vant sig vid att bära de ekonomiska bördorna och att släppa till sina unga män i de oändliga krigen. Men när man nu drabbades av fiendens skövlande, fanns ingen hjälp att få från egna trupper.

Den svenska armén bestod vid den här tiden endast av 30.000 man, efter stora nedskärningar beroende på den usla ekonomin. Året innan, alltså 1718, hade Karl den XII 80.000 soldater i sin armé. Tillståndet inom försvarsorganisationen var närmast kaotisk, och utan någon möjlighet att effektivt försvara landet därest ett allvarligt anfall skulle komma från Sveriges samlade fiender. De ryska trupper som nu sattes in i en operation mot den svenska kusten, uppgick till minst 30.000 man, således en lika stor styrka som hela den svenska armén under vapen.

Karl den XII hade envist motsatt sig bevärning av den hemmavarande almogen, vilket nu ytterligare försvårade försvaret av de platser där fienden landsteg. Känslan av hjälplöshet spred sig, och det måste ha varit en fruktansvärd upplevelse för de drabbade, som nu fick se sina gårdar brända, kreatur och skörd bortförda, av en fiende som kunde härja efter behag.

Berättelser har senare uppstått om hur handlingskraftiga personer skulle ha samlat traktens folk, och sedan lurat ryssarna, genom att klä ut störrar och enbuskar med uniformsliknande kläder samt dessutom skrämt dem på flykten medelst hamrande på kastruller och trummor. Inga dokumenterade belägg finnes för något sådant, men likalydande historier har omtalats på flera håll. Man gör nog klokt i att avfärda dessa berättelser som enbart sagor. De trupper som sattes in från fiendens sida bestod av stridsvant folk, reguljära förband bl a beridna kosacker.

I vår bygd var det närmast Mörkö som drabbades, medan Hölö klarade sig bättre. Här var det i första hand skador på skörden som uppstod i samband med flykten undan ryssarna. Sälunda har "Herr Kyrkoherden Paul Scharff i Häradsrätten till kennagifvit" att år 1719 "vid Bökesta och Valåker grödan icke allenast varit

ringa genom den svåra missväxt de lidit, utan även under dess beklageliga flycktande undan fienden, aldeles av creaturen nedtrampats och fördärfvats."

Härjningarnas omfattning kan i efterhand förstås genom studier av dokument i våra arkiv. Vi presenterar på efterföljande sidor kopior av originalhandlingar som vi letat fram i kammarkollegiets arkiv. Du ges här tillfälle till läsövning av dåtidens handskrift, vilket här "tolkats" av vår kunnige ordförande Einar Ericsson. Denna text presenteras sida för sida, för att underlätta läsningen. Vid läsningen rekommenderas du att ta riktmarke på årtal eller namn, för att lättare orientera dig. Lagg marke till den, för den tiden typiska, högaktningfulla tonen vid användande av de höga herrarnas titulaturer.

Det här redovisade dokumentet är nog att anse som den slutgiltiga behandlingen av skadeståndsansökningarna. Krigs- och kammarkollegierna fastställde den skattefrihet som blev ersättningen för de skador som härjningarna åstadkommit.

I andra dokument, t ex domböcker och mantalslängder, talas om anspråk som ställts. Dessa har sedan bildat underlag för bedömning och den slutgiltiga behandlingen. Alla anspråk godtogs icke och bedömningarna drog ut på tiden. I ett häradsprotokoll kan vi läsa "att socknens inbyggare, förlidne år 1719, äro av den grymma fienden illa medfarna, deras hus och egendom störste delen förbrände och skövlad, samt att de få hemman som behållne finnas, likväl bortmist svincreatur, hwilka fienden hopatals bortföst å siöön tillsine Gallierer, lika måtto att rågen, som stod i full mognad då folket flydde, under samma tid uhr axen på marken utfallen är, samt av fienden förtrampad, och af de creaturen som fienden intet borttagit, upäten".

Särskild stor otur måste Åbon på Kumbla Mörkö, anses ha haft. Vid sommaringet 17 / 5 1720 "gavs beklageligen tillkänna huruledes genom en olyckelig wådelid hemmanet blivit i aska lagd, strax efter den tiden fienden här i ofred härjat". Den fattiga åbon som "med ångslan beklagade sig att sin ringa förmögenhet uti samma brand hava förlorat". Åbons årsgröda, som med stort besvär räddats undan ryssarna, förstördes även i denna brand.

Häradsrätten beslöt dock att "Brandstod"

skulle beviljas, för att återuppbygga detta hemman. "Brandstod" är en urgammal företeelse, där varje hemman efter förmåga, och enligt fastställda regler, solidariskt bidrar till återuppbyggnad av hemman där eld härjat. Hjälp kunde ske med penningar, säd eller dagsverken. Kanske återkommer vi i en kommande årskronika till detta ämne.

Att myndigheternas uppbojdsorganisation, i sann byråkratisk anda, även i dessa kaotiska dagar, ändock fungerade, framgår av ett annat protokoll. Regementskrivare Johan Raam hade låtit instämma åtskilliga av almogen i bl a Mörkö för rest av Cronotionde och Militiehemmans räntor. Här framgår att de instämnda debiteras för Cronotionde gällande exempelvis: Axvik, Anklora, Baggetorp, Ekeby, Eneboda, Kumbla, Löfhagen, Nökna, Tokvik, Tramstad, Uggetorp m fl.

Dessa tillstode alla sin rest, men beklagade sin oförmögenhet att kunna betala emedan deras hemman "af fienden upbrents, och deras egendom skövlad blivit". Även den olycklige åbon på Kumbla var utsatt för myndigheternas nit. Efter alla de olyckor som drabbat socknens befolkning, speciellt på Mörkö, måste det ha känts särskilt svårt att krävas på cronotionde, då ju staten på intet sätt kunnat skydda sina inbyggare.

Förhandlingar om en för Sverige välbehörlig fred hade pågått länge. Redan under Karl den XII : s levnad, hade en kommission under ledning av den bekante finansmannen Görtz, varit i förhandlingar med ryssarna på Åland. Den svenska taktiken gick ut på att dra ut på dessa

förhandlingarna så mycket som möjligt. Man avsåg att söka erhålla fred med alla sina övriga fiender, för att sedan kunna ägna sin kraft åt hållne hållne hållne hållne hållne Ryssland, möjligen med hjälp av nya allierade, främst England.

Ett invecklat förhandlingsspel pågick ute i Europa, där man oroade sig för att den växande stormakten Ryssland skulle störa balansen, framför allt genom att etablera sig som östersjömakt. Den svenska regeringen ville inte inse att stormaktstiden var slut. Sverige var nu ett utarmat land, och detta var stormakterna och Tsar Peter väl medvetna om. De svenska ambitionerna och planerna passade illa in i de stora ländernas strategier. De uppehållande förhandlingarna på Åland misslyckades, och Ryssarna beslöt att sätta press på Sverige för att tvinga svenskarna till fred. Den stora skärgårdsflottan, som sedan länge legat i beredskap, fick anfallsorder. Redan år 1714 hade man "repeterat" med att anfälla Västerbotten och bränna ner Umeå. Från Åland, där man samlat hela flottan, riktades nu landstigningsaktioner mot den svenska kusten. Det svenska motståndet inriktades på att rädda Stockholm, och andra viktiga platser. Sverige låg öppet för landets fiender, och katastrofen hade lätt kunnat bli långt värre än den blev. Men för de drabbade orterna efter kusten var det illa nog.

Detta var en mycket olycklig, och föga ärorik tid i vår historia. Landet blev nu också ekonomiskt bankrutt. Det tog lång tid att reparera skadorna, och under lång tid tillhörde vi de fattigaste folken i Europa. Det är egentligen först i vår tid som allt blivit bättre!

AVSKRIFT

Hölö / Mörkö Hembygdsförening Ur konvolut 112 nr 96 - 1727 R 12
Dokumente angående de år 1719 af Fienden Ryssen

FÖRBRÄNDE HEMMAN och LÄGENHETER uti Sörmland.

(-sid.2.) d. 2 Mart 1722 N:o 975

Ödmiukt memorial angående de af fienden år 1719 ruinerade hemmanen i Södermanland och deras projekterade frihetsår.

Det berättar hr Baron Landshöfd-n Cederhjelms uti ankomnien skrifvelse d. 26 april nestl:(edne) huru som hans kongl. majt. genom nådig skrifvelse d. 6 i samma månadi nåder wid handen gifwit, det kongl: Krigs och Cammar collegierne äro anbefalte at sammanträda och skiärsskåda de ransakningar som blivit hållne

öfwer den skada som hwart och ett hemman genom fiendens härjande och brännande år 1719 lidigt, och för den skull i nåder befallt, at berörde ransakningar skyndsammast till Eders Greffl (iga) Excel:e och högl:kongl:collegium insändas skohla;till underdånigste föllie hwaraf och som efter förut skeddpublikation, sådana anbefalte Ransakningar nästlidne år blefwe över de afbrände hemman, så många som sig angifwigt, förättade och hållne, så berättar hr. Landshfwdingen sig bort dem här hos Eders Greffl. Excellence och högl.Collegium

hørsammast till handa sända, och hwad för öfwrigt sielfwa skadestånden, som dessa afbrände hemman, jembte andra, hwilka af fienden spoli-erade blifwit, widkommer, så skall särskil- ta.....forts.

(-sid 3)

förteckningar deröwfer redan år 1719 till Hans Kongl: Majt: i underdånighet wara insände, hwilka, wid dessa undersökningar ej kunnat uptagas, efter ändå inga frijheetsår i anseende till Löös egendomb, lära förunnas, hwarföra som till räknenskapernas verifierande desse ransakningar äro nödiga at återbekomma, sedan de af högl. kongl.Colleg: blifwit skiärskådade,så förväntar hr. Landshöfdingen dem behörigen approberade ¹ tillbaka.

Hwad nu desse af fienden förbrände och ruinerade hemman och dess friheter angår, så befinnes af det insände Ransakningsverket som Hr. Lagman Clou underskrifwit öfwer alla de gårdar och hemman i Södermanland som år 1719 af fienden Ryssen äro upbrände eller ock elliest tagit skada af, dess infall, hwilket är ski-edt uti hr. Baron och Landzhöfd: Cederhjelm's Landscam:n Sundlers och Häradsfogden Almbergs samt Häradetz Edsvurte Nembds närvari, och det i föllie af Kongl: Majt: ts

(-sid 4)

Nådige skrifwelse af d. 19 julij 1720, at där några Frelse = Skatte = och förpantningshemman eller torp samt rustningsstammar och Augementer² af fienden äro förstörde, så pröfvar kongl: majt: för gådt, det öfwer skadan, som hwart oeg ett ther igenom tagit, lijkmäktigt Landshöfwinge Instruktion först blifwer lagligen ransakat, och i propotion af hwar och ens lijdne skada, them wisse frijhetsår tilldelas, efter de beklagligen äro flere, än at de med Brandstod af Häradet kunna hjälpas, therpå skall wara upläsit landshöfdinge instructions 32 och 33 puncter,samt landsbookhållare intruc-tions 10 punct till wederbörandes efter rättelse, huru frijheetzåren komma att bewilias, hwarefter sedan blifit förekallat.

MÖRKÖ SOCKN

Generaladjudanten högvälborne Baron Hr Lennart Ribbings Säteri, Hörningsholm som aldeles är afbränt undantagandes en Smedia,

¹ latin = godkända

² Augmenter / Augmentshemman; en viss typ av rusthåll ingående i indeln. verket.

hwilket Ransaknings Commission tillagt så många frijheetsår som kongl. Majt. i nåder förunt the förbrände

(- sid 5)

Bergsbruken och Städerna nembl(igen) i 8 år för (Durechtoug) Gjerden, och till de under detta Säteri liggande hemman och torp nembl : Ekeby 1, Nora 1, Uggetorp 1,

Wickleby 1/2 , ibidem 1/2 . Tramsta, Lilltorp 1/4, Eneboda 1/4, hwilka mist både höö och säd, samt en del creatur.Axwijk 1/4, Anklora 1/4, Tokwijk 1/4, Löfhagen oskattlagt, men står Lijkwäl i Båtsmanshållet. Dito oskattlagt Torpare : Baggetorp, Rossholmen, Kallaswijk, Långudden, Näaslandet, Ingewaldstorp, Miölkstugan, Biörnö som även blifwit upbrände och ruinerade så till man- som Ladugarne samt det inbärgade höö och en dehl creatur jembwäl och att största dehlen af säden blifwit fördärfwad, är blifwit tillagt 4 åhrs frijheet för de deraf till Cronan gående uthlagor, dock med det förbehåld att så wijda med Frelse mans frijhe-etsbref bewijses, at han å sin sida, Åborna så många frijheetsår förunnar.

Nu är fuller hwad Säterijerna angår, för dem utij Instrutionerne, icke heller någon brandstod dem tillagt af Häradrenn, dock....

(-sid 6)

wid en sådan Extraord.(inarie) Casus³ som olyckligen af fiendens infall är skiedt, tyckes billigt wara i anledning af kongl. majt.s ankomne Nådige Approbation⁴ på Kongl; Cammar och Bergscollegiernes underdånige betänkande af d.2 junij Ao 1720, att till detta Säterijs uprät-tande, lijka som för Bergsbruken är beviljat 8 åhrs frijheet för Durchtoug's Gierden som äfven Ransakningscommission utsatt kunde tilläg-gas, som dock ödmjukast Submitteras. Men om frelsehemmanens afbrinnande och dess frijheet, förmäter (förmäler?) Landshövinge-in-struction s 32 och 33 puncter huru med Ransakningarne ordenterligen skall tillgå såsom och när sådanne äre för sig gångne, huru då frijheeten bör meddehlas efter skiäligheten, och som det Landsbokhållare Instruction i slijke händelser enligt är, så wida frelseman också ef-tergifwer sina Ränttor, förmånnde ofwan....

(- sid 7)

berörde Landsbookhållarn intruction i den 10 puncter att enär både man- och ladugården med säden som inbärgad är, samt boskapen blifwer

³ latin Casus = fall / händelse

⁴ latin Approbation = godkännande eller bifall.

upbränd, då skall bonden åtniuta 4 års frijheet, hwilket som det är enligt med hwad som för desse hemman är determinerat⁵, ty finner jag för min dehl härwid intet något at påminna, utan tycke at Hr. Baron och Landshöfwdingen kan bewillia Åboerne utsatta frijheeten å Cronones sida, så wijda lijkmatig Landshöfwdinge instructions 33 och Landsbookhållarn instruktions 10 punct Frelsemannen äfwen å sin sida, de honom tillständige ränttor eftergifwer, och en sådan tillständielse genom bref till Hr. Landshöfdingen Cederhjelm meddehlas, som dock ödmiukast hemställes utij Eders Höggrefl (ige) Exiellences och Högl (ärde) kongl. collegi wijdare höga ompröfwande.....

(- sid 8)

Hans Excellenees Riksrådets och Presidentens Högwälborne Grefwe Hr. Magnus Julius De La Gardies Frelsehemman, nembl. Gåsta 1/2, Nökna 1, Hwilka likaledes skola wara förbrände och förstörde, och därföre blifwit dem tillagt lijka frijheet med de föregående hemmanen på 4 års tid, så wijda å Hans Exiellences Sijda, genom frijheetsbref sådant förunnas. Item frelsehemmanet Fifång 1/4 af fienden till 8 st koor, 1 tiur, 20 st får, 1 brännvinspanna om 1 1/2 pund och en bryggkittel om 2 pund. Men emedan hemmanet ej blifwit brändt, så har ingen frijheet blifwit bewilliat. Om de förra afbrände hemmanen har jag intet wijdare att påminna, än hwad härframmanföre anfördt och understält är, som och nu här, ödmiukheet hänstält warder, och till det senare 1/4 hemmanet, kan i anledning af instructionerne ingen frijheet tilläggas, i anseende dertill att allenast löösörenen äro förbrände och intet sielwa hemmanet.....

(- sid 9)

Cammarrådets Wälborne Hr Arfwed Hägerflychts frelsehemman Gåsta 1/2 Man- och ladugård samt höö förbrändt, mist 24 får och 15 giäss. Hr secreteraren Hierpe tillhörigt Frelsehemman Nora benembt bestående af 3/4 mantal undergått äfwen en slijk förstöring som föregående.

Hr Ryttmästare Flemmings Frelsehemman Nora 1, man- och ladugården samt höö afbrändt, item 6 st koor och en quiga, 10 st Svijn, 10 får och 6 st giäss bårtmist. Skählby 1. Tägneby 1. Lundby 1. Ibidem 1. Håga 1.

GehiemeRådets Hr Johan Baners Frelse Ytterberga 3/4 som mist man- och ladugård och höö, 4 svijn, en tiur och 2 ungnöt, 10 får. Hammarby 1/4 nytt skatte på Landsstaten indelt, hwaraf Lantmätaren njuter ränttan, man- och ladugården samt höö och den inbergade säden förbrändt. Booten i Pastoris Boställe Man och Ladugården med höö förbrändt. För hwilken alla 4 års frijheet blifwit tillagt, så wijda Frelsemans frijheetsbref så myckit efterlåter, hwarvid man, hwad ofwanbem. te frelsehamman angår, intet något har att påminna efter en sådan bewilliat frijheet är lämpat efter instructionerne. Men hwad förberörde Skattehemman angår som....

(- sid 10)

är indelt på Landsstaten, så förmår fuller Häradsfogde instructions 9 punct och 7 st. (ycket) skattehemman njuta ingen wijdare frijheet än brandstod af Häradet efter lag och gammal Wana, dock som detta är en Extraord. (inarie) casus som af fiendens infall är skiedt, och nu ingen Brandstod kommer att bewillias, i anseende dertill, att de ära flere, än att de dermed kunna uphiälpas, så tyckes äfwen detta så wäl som de öfrige hemmanen böra åtniuta samma frijheet nembl. på 4 år.

Och till ofwanbem. te Pastors Boställe är äfwen bewilliat 4 år frijheet för durchtugsGierden i anseende dertill att man och ladugården samt höö är förbrändt. Men emedan utij Ransakningen förmäles at församlingen redan till en dehl upbyggt Prästegården, och lærer till detöfrige wara behielpig, Pastor dess utan efter Kongl Majjt:s resolution är frij för Cronoutskylderne, gierden, Taxan, och contribution, och det i anseende dertill, att Prästebordet är af Herrskapet på Hörningsholm Skänckt. Ty hemställes huruwijda frijheetsår för durchtougsgierden, kunna till detta...

(i vänstra marginalen ett tillägg enl. följande:)

Pastor blifwer befriad för 2 : ne i anseende till hemmanets första ödesmåhl.

⁵ latin = avgöra, bestämma.